

УДК 81'1:070(477): 327

DOI 10.31494/2412-933X-2018-1-5-53-59

Попова А. О.,

кандидат філологічних наук, доцент,
antonona.popova1962@gmail.com,

Пейчева О. О.,

старший викладач,
Бердянський університет менеджменту і бізнесу
olenapejceva@gmail.com

КОНЦЕПТОСФЕРА УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація

Концептосфера українського політичного дискурсу розглядається в контексті класичної теорії політичної комунікації, розробленої в працях М. Бахтіна в руслі парадигми дослідження екзистенціалістсько-персоналістської школи і протиставляється ідейно-науковому контексту дослідження цієї проблеми у кінці ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: концептосфера, політичний дискурс, політична комунікація.

Summary

Concept sphere of Ukrainian political discourse is examined in the context of classical theory of political communication discovered in the works of M. M. Bachtin according to paradigm of existential and personal school of thought and opposites to ideal-scientific context of that problem analyzed at the end of the XX beginning of the XXI centuries.

Key words: concept sphere, political discourse, political communication.

З моменту відновлення державності Україна розпочала рух до того, щоб стати самостійним суб'єктом світової геополітики. У формуванні нової, постколоніальної свідомості і демократичних перетворень в українській державі важливу роль відіграє комунікація, особливо суспільно-політична.

Політичний дискурс стає переважним регулятором суспільного і культурного життя. Політична комунікація починає відігравати вирішальну роль у процесах державотворення, в утвердженні місця України в світовому інформаційному просторі.

Політичний дискурс протягом останніх десятиліть став об'єктом численних досліджень. Перш за все це роботи А. Баранова, А. Белова, С. Жаботинської, В. Карасика, К. Серажим, І. Стецули, А. Фоменко, Н. Чабан, П. Чілтон та ін. Особливий інтерес у фахівців викликає дослідження формування та функціонування політичного дискурсу в тоталітарному і демократичному (пост-тоталітарному) суспільстві (А. Вежбицька, В. Вовк, А. Клепиков, А. Маколкін, Г. Почепцов). Крім того, активно вивчається вплив політичного дискурсу на масову свідомість

(Р. Бахем, Р. Блакар, Д. Болінджер, М. Еделман). Досліджуються також інші аспекти сучасного політичного дискурсу в Україні, з метою подальшої систематизації актуалізованих концептів в контексті сформованої теорії політичної комунікації. Таким чином, **метою** нашої статті є порівняльний аналіз концептосфери українського політичного дискурсу в руслі основних положень класичної теорії комунікації М. Бахтіна. Поставлена **мета** може бути досягнута шляхом вирішення таких завдань: визначити основні опірні концепти сучасного українського політичного дискурсу; дати їх коротку характеристику; зіставити основні положення теорії комунікації М. Бахтіна з концептосферою українського політичного дискурсу.

Концептуалізація політичного простору традиційно виходить з постулату про безумовну *наявність і автономію* такого простору. Так, у вже класичній “Археології знання” М. Фуко політика характеризується як одна з найважливіших і цілком самостійних сфер суспільного життя [7, 23].

Сьогодні в Україні йде процес становлення політичного простору. “Таким, що встановлюється” може бути названо той політичний простір, в якому колишня система політичних інститутів може бути зруйнована, а нова ще не склалася. Цей процес протікає специфічно, і відбивається перш за все на рівні політичного дискурсу. Суть проблеми полягає в тому, що в Україні орієнтиром для виділення політичного дискурсу з дискурсивного потоку здатний служити або тотальний комуністичний дискурс (дискредитоване минуле), або дискурс ліберальний (ідеальне майбутнє). У першому випадку не відбувається відокремлення політичного, у другому – запозичуються концепти, характерні для вже сформованої (в іншому хронотопі) реальності.

Успадкована від УРСР адміністративно-функціональна модель управління наклала певний відбиток на розвиток політичного дискурсу в межах нових політичних інститутів та громадянського суспільства. Відсутність необхідного досвіду та стратегічного бачення у контексті проведення соціально-економічної та політичної трансформації від УРСР до незалежної України та під впливом фінансово-промислових груп, які вмонтувалися у політичну систему України (проміжним фіналом чого стало руйнування політичної системи створеної під “сім’ю Януковича”) вербалізувалося нове політичне мислення, яке актуалізувалося в сферах “Влада”, “Війна”, “Корупція” та в суміжних сферах.

На думку деяких дослідників, ця система на різних етапах її формування постійно піддавалася впливу зовнішніх імпульсів, які видозмінювали її архітектуру відповідно до забезпечення своїх інтересів. Її унікальність характеризується притаманними їй формами ведення політичної боротьби з метою здобуття влади. Вони досить часто відмінні від існуючих традицій у демократичних суспільствах, коли є зрозумілими та усталеними правила гри, за якими і вимірюють рівень політичного плюралізму.

Так, зокрема, Г. Почепцов вважає, що сьогоденні політичні битви, особливо в разі президентських виборів, мають не тільки великі ставки, але й великі гроші. Супротивників політично не вбивають у фізичному просторі, їх знищують в просторах інформаційному та віртуальному. Адже кандидат повинен отримати свою легітимність саме в цих просторах, щоб потім виборець у фізичному просторі проголосував за нього [4].

За нашим дослідженням, в політичному просторі, який постійно трансформується, “імітує” себе, виникає особлива реальність, що не зводиться ані до “минулого”, ані до “майбутнього”, ані до їх синтезу. Її утворюють швидкоплинні (“віртуальні”) стани і відносини, які виникають під час політичної комунікації і зникають із завершенням.

За Г. Почепцовим сучасний світ вступив у період постправди, але не в період постемоцій. Автор зазначає, що емоції добре продаються, емоції добре запам'ятовуються, тому емоційні слова впливають сильніше будь-яких раціональних. “Емоції – це найкоротший шлях до мозку людини, тому що не вимагають великих роздумів” [4].

Однак концепт, що задає реальність, має цілком певний “стійкий змістовний комплекс” [2, 45]. Всі відносини і стани, що не охоплюються даним комплексом, в концептосферу політичного дискурсу не входять.

Згідно з дослідженнями особливостей формування політичної культури українських громадян, ця концептосфера багато в чому залежить від їх ментальності та має кілька системотворчих ознак:

- українцям властива інтровертність в сприйнятті всього, що їх оточує, тобто зосередженість на фактах і проблемах внутрішнього, власного індивідуального світу;

- для українців характерна кордіоцентричність, яка проявляється в сентименталізмі, емпатії, що яскраво виражено в любові до природи, культуротворчості і естетизмі життя;

- поруч з тим, українцям властивий анархічний індивідуалізм, перевага чуттєвого над волею і інтелектом.

Як народу українцям властиві такі риси політичної культури: демократизм, волелюбність, толерантність, миролюбність, але також і схильність до анархізму, бунтів, недовіра до будь-якої влади, міжусібна боротьба, прагнення поставити особисті інтереси над загальнодержавними [4, 5].

У цілому, коли мова йде про особливості політичної культури українців, багато вчених схиляються до того, що за психологічним складом вони – народ західного, європейського, демократичного типу, тоді як, скажімо, більшість росіян, навіть різних національностей вважаються прибічниками – східного, деспотичного, азійського типу мислення [4].

Такий погляд на ментальність українців не є, однак, єдиним та усталеним. Деякі з фахівців акцентують увагу на комплексах “неповноцінності”, “селянської психології” українців, “некласичності”

української ментальності і т.ін. Наведена різноманітність ознак і характеристик ментальності обумовлена багатьма об'єктивними історичними обставинами – постійною боротьбою за волю і незалежність, перебування України у сферах інтересів між різними державами – політичними антагоністами, багаторічним багатівіковим перебуванням українських територій під управлінням інших держав, коли тотальному знищенню піддавалася українська культура і духовність, а свідомість заповнювалася чужими цінностями, традиціями, нормами [3].

Таким чином, основні характерні концепти, складові концептосфери українського політичного дискурсу позначаються наступним чином:

- світосприйняття “до” і “після” (розпад російсько-радянської імперії, крах міфів тоталітарного суспільства (“нова радянська людина”, “загальна рівність і братерство”, “пролетарський інтернаціоналізм в дії”, тощо), та пізніші “при Кучмі”, “при Януковичі”, “до Майдану”, “до Війни”) [4];

- самосвідомість базується на певному цінністному світогляді, що складається з таких фундаментальних для кожного цінностей, як здоров'я, сім'я, особиста безпека, відносини з оточенням, матеріальне становище, цікава робота, справедлива оплата праці, сильна влада (законність і порядок) [3];

- поліцентризм політичних орієнтацій, серед яких виділяється чотири основних типи політичної свідомості: традиціоналістична, соціал-демократична, національно-демократична і національно-радикальна [3];

- дорослішання покоління 90-х-2000-х в атмосфері бездуховності, спустошення, бездушності, аморальності, зневаги по відношенню до своїх батьків, розчарованості в майбутньому, некритичному перенесенні на національний ґрунт сумнівних цінностей і моральних норм звідного маскульту [5, 15];

- сплеск національної свідомості, патріотизму, разом з потягом до європейських цінностей, усвідомлення своєї ролі як свідомого громадянина під час Майдану та російської агресії, феномен волонтерського руху, поява нових соціальних ліфтів під час формування громадянського суспільства, зростання впливу соціальних мереж на діяльність влади [4, 12].

Виходячи з вищевикладеного, дослідження політичного дискурсу часто має справу з частиною реальності (інтуїтивно виділеної), що репрезентує для дослідника всю реальність. Завдання полягає в тому, щоб розробити сукупність методів дослідження, що дозволяють усвідомити систему концептів, що маніфестують себе в якості єдиної реальності, як один з подійних світів і, тим самим, виявити приховану від погляду дослідника реальність.

При вирішенні даного завдання нам видається продуктивним використовувати “парадигму Бахтіна” – набір положень теорії комунікації, почерпнутих з доробку вченого.

Ми намагаємося застосувати комунікативну теорію Бахтіна, як теорію політичної комунікації, здатну намітити загальні підходи до аналізу політичного дискурсу періоду його становлення.

Емпіричні дослідження соціальної та політичної комунікації (особливо ЗМК і ЗМІ), спрямовані на виявлення її ефективності, проводилися з часів “Великої депресії” у багатьох країнах, зокрема, з 90-х років і в Україні (Г. Почепцов, А. Улеодов, М. Власенко, С. Зорька, М. Сиротич та ін.). Поступово на базі цих досліджень почали вибудовуватися соціологічні, а потім і соціолінгвістичні узагальнення. Комунікативні процеси отримали прив'язку до проблематики політичної структури – інформаційної (в дослідженнях, які публікувалися у нас), або цивілізаційної (в працях, що виходили за кордоном). І хоча вчені, займалися даними проблемами, нерідко виходили з істотно різних методологічних настанов, нами були виявлені деякі загальні параметри ідеальних моделей політичної комунікації.

Зазначені моделі будувалися на концептах “комунікатор”, “коммунікант”, “трансляція”, “коди” (“кодування/декодування”), “канал трансляції”, “локал поширення інформації” і т.ін. Величезна популярність цих концептів і моделей пояснювалася тим, що з їх допомогою вдалося розкрити ряд неявних структур політичної реальності. Поняття комунікації увійшло безпосередньо в систему філософських і соціолінгвістичних категорій і методологічних проблем. Завдяки цьому став чітко вбачатися зв'язок проблематики комунікації з проблемами не стільки безпосередньо політичної структури, скільки специфіки людської особистості.

Елементи нової парадигми політичного філософствування були закладені ще в філософських постулатах М. Бахтіна, у яких було зазначено, що на місце звичайних для екзистенціально-персоналістської школи питань можливо ставити питання політичної комунікації, та досліджувати те, як вона здійснюється, і до яких наслідків призводить. Вчений першим поставив контроверсійне питання про те, якою є істота, засобом політичного буття якої виступає комунікація? При цьому вчений імпліцитно піднімає і більш складне додаткове питання про те, чи завжди ця істота виступає такою, для якої засобом її соціального буття є комунікація? Тим самим дослідник вбудовує проблему політичної комунікації в історичну онтологію [1,2].

У роботі “Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування” [1] М. Бахтін описує комунікацію, спираючись на термін “**висловлювання**”, як **репрезентант** дискурсу в його соціальному трактуванні. “Висловлювання” розуміється ним не тільки і не стільки у вигляді способу передачі однією особою “Я” іншій якоїсь інформації або виконання “роботи системи” по трансляції інформації і організації інтеракції. Найбільш важливим для нас є підхід, що інтерпретує висловлювання, засноване на просторі становлення реальності, в т.ч. політичної.

В працях М. Бахтіна досить чітко окреслені три історичні типи співвідношення авторитарного і внутрішньо переконливого слова: **“лінійний”** (авторитарне і внутрішньо переконливе слово збігаються), **“орнаментальний”** (авторитарність існує, але не охоплює всього політичного простору) і **“кризовий”** (авторитарність позбавляється статусу загальної підстави для комунікації). В останньому випадку комунікація стає політичною онтологією. З комунікації “чого” і комунікації “як” вона перетворюється в комунікацію – пошук. Через означений пошук і відбувається оформлення **політичного дискурсу**.

Таким чином, дослідник політичного дискурсу виступає в якості: 1) **учасника** політичної реальності (**емпірична особистість**), який емоційно переживає ситуацію; 2) **аналітика**, що рефлексує ситуацію; 3) **філософа**; 4) **верифікатора**, тобто вченого, що займається науковими дослідженнями феномена брехні, зацікавленого у викритті будь-яких видів брехні (обману, дезінформації, тощо). Це дає можливість вченому уникнути рефлексивних парадоксів і знайти “надлишкове бачення” (за Бахтіним), необхідне для дослідження.

Проведене дослідження дозволяє нам сформулювати наступні висновки:

– основні концепти сучасного українського політичного дискурсу базуються на наступних положеннях: сприйнятті світу “до” і “після” (тоталітарного і посттоталітарного суспільства); самосвідомість народу ґрунтується на фундаментальних людських цінностях (сім’я, здоров’я, дім, робота, тощо); поліцентризм політичних орієнтацій; формування молоді в атмосфері бездуховності в попередні десятиліття, сплеск громадської свідомості і формування осередків громадянського суспільства останнім часом;

– концепти “комунікатор”, “коммунікант”, “трансляція”, “коди” (“кодування”, “декодування”), “канал трансляції”, “локал поширення інформації” тощо, описані в працях М. Бахтіна, являють собою інструментарій, що актуалізований сучасним політичним дискурсом;

– будь-який концепт, що задає реальність, має цілком певний “стійкий змістовний комплекс” (за М. Бахтіним) і входить в концептосферу соціально-політичної комунікації певного попередньо зазначеного типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / Михайло Бахтін // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. ; за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 406–416.

2. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / Михайло Бахтін // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. ; за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 416–421.

3. Онуфрив С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / С. Т. Онуфрив. – К., 2005. – 20 с.

4. Почепцов Г. “Политические войны: убить нельзя помиловать” [Електронний ресурс] / Г. Почепцов // MediaSapiens, 19 листопада 2017 р. – Режим доступу : <http://www.osvita.mediasapiens.ua/trends/>

5. Русакова О. Ф. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Политические исследования. – 2006. – № 4. – С. 26–43.

6. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / К. С. Серажим. – К., 2003. – 32 с.

7. Фуко М. Археологія знання / М. Фуко ; пер. з фр. В. Шовкун. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 326 с.

Стаття надійшла до редакції 26 березня 2018 року